EL 92, ANY DE COMMEMORACIONS SONADES, POT SER UN TEMPS IDONI PER A RELLEGIR JOAN FUSTER. PRETEXTOS, NO EN FALTEN. PER CENYIR-SE A LA MODA DE LES EFEMÈRIDES, ARA FA TRENTA ANYS DE L'EDICIÓ DE NOSALTRES ELS VALENCIANS, *EL PRIMER INTENT SERIÓS DE DEFINIR-NOS LA IDENTITAT A PARTIR DE LA LLENGUA I LA CULTURA, I UN DELS POCS LLIBRES QUE, EN AQUEST PAÍS, HAN FET HISTÒRIA. A MÉS, PROMPTE FARÀ CINQUANTA ANYS QUE EL NOM DE JOAN FUSTER VA APARÉIXER, PER PRIMERA VEGADA, EN LLETRA IMPRESA. LES XIFRES A PENES INDIQUEN L'ENORME PILA DE PAPERS QUE L'ESCRIPTOR HA PRODUÏT EN AQUESTS ANYS; L'IMMENS TREBALL FET, DES DE LA IRONIA I EL DIÀLEG, PER APORTAR UNA MICA DE CONEIXEMENT A AQUEST PAÍS DESFICACIAT. SÓN COSES, CREIEM, VERITABLEMENT DIGNES DE COMMEMORAR —I DE GAUDIR AMB LA LECTURA. LA LITERATURA DE FUSTER CONTINUA TAN VIVA I TAN INCISIVA, TAN CAPAÇ DE GENERAR DEBAT I COMPRENSIÓ, COM EL PRIMER DIA. PER AIXÒ, L'EDITORIAL BROMERA HA INTENTAT HOMENATJAR L'ESCRIPTOR DE SUECA AMB L'EDICIÓ D'UNA ANTOLOGIA DE TEXTOS FUSTERIANS,* SER JOAN FUSTER, *I AMB ALTRES PUBLICACIONS QUE PROMPTE VEURAN LA LLUM. I PER AIXÒ, TAMBÉ, LI DEDIQUEM ARA AQUEST NÚMERO DE* L'ILLA. *AMB AGRAÏMENT. PER MOLTS ANYS.*

Ser

Joan Fuster, reflexionar, debatre, donar llum

ENRIC SÒRIA

Plou interminablement a Sueca el dia concertat per a l'entrevista. A pesar de la proximitat de la carretera, el carrer on es troba la casa de Fuster és tranquil, d'una placidesa llauradora. Ara, amb la pluja, està quasi desert. Només s'hi deixa sentir l'aigua. La casa mateixa representaria prou bé aquesta indiferenciada calma agrícola si no fóra per les decoracions escultòriques de la façana, record de l'ofici del pare de l'escriptor, tallista d'imatges. Aquestes talles singularitzen l'edifici i donen un aire entre noble i enjogassat, artístic a la seua manera, a tot el carrer. La casa, d'altra banda, és àmplia —el cancell conserva les roderes perquè hi entraren els carros— i s'endevina freda, com tantes cases populars del país. L'escriptor ens acull cordialment. Ens introdueix al racó on passa les hores, rodejat de llibres i papers, en un revoltim que, per a ell, deu constituir-se en ordre. Constatem la presència de les obres teològiques de monsenyor Roca Cabanellas (sic transit gloria mundi), *estudis i catàlegs diversos, llibres d'art. Fuster és un home alt, bastant més que la mitjana, i està molt prim, cosa que encara dóna més espiritualitat a la seua figura. En els seus gestos hi ha alguna cosa de l'elegant indolència dels senyors de mena ilustrada. Així, en sa casa, en bata i sabatilles, fa la impressió d'un aristòcrata volterià que haguérem sorprés al tocador i que no tinguera la menor intenció d'immutar-se gens ni mica, ni per la nostra presència, ni per res. Per entrar en calor, parlem del temps i de la literatura. D'un inventari d'escriptors catalans recentment editat i de la sempiterna queixa per la davallada de qualitat que pateix, diuen, la literatura catalana.*

Pel que vaig llegint, no crec que la producció mitjana haja davallat en qualitat. En qualsevol literatura, trobaràs que hi ha tres o quatre escriptors realment importants, i la resta és això, producció mitjana, que és la que la gent llig més. Els escriptors importants, els cims d'una literatura, van desapareixent i van sent substituïts per uns altres de nous. Si comparem la literatura catalana actual amb la que es feia fa vint anys, trobarem que els grans escriptors d'aleshores s'han anat morint i encara no han estat substituïts, no sé per quina raó. Això depén de moltes coses, inclús de la bona o mala llet dels cenacles del gremi. Tu lliges la novel·la o els versos d'un xicot i, si ha caigut bé, o malament, per la raó que siga, als portaveus de l'opinió literària, sonarà més o menys. Ara, les grans figures han de ser renovades. Per exemple, jo no sé per què no fan més cas de Brossa, quan és evident que ja li toca, i, en canvi, a voltes en fan un gra de massa amb gent que està bé, que té gràcia, però que difícilment pot representar, crec jo, el bo i millor de la literatura catalana en el món.

> *Els grans escriptors s'han anat morint i encara no han estat substituïts.*

Joan Fuster parla amb vivacitat, però amb ordre. Li agrada fer incisos i construir períodes ordenats. De vegades els talla amb una exclamació del terreny a la qual segueix una indirecta. Els seus «¡Cristo!» són famosos. Subratlla certs comentaris amb malícia. Abaixa la veu i observa l'auditori, amb uns ullets mordaços, mentre somriu (però això és impossible de transcriure). Fuster és, prou que es veu, un escriptor que s'engresca en el debat. La conversa, com la polèmica, és l'oli que li lubrica l'expressió. I, en aquest sentit i ací, ha estat un escriptor lamentablement desaprofitat. ¿Qui, ací, hauria tingut prou categoria per a discutir amb Fuster de tu a tu? La ironia és en ell una segona naturalesa, un estil, i l'aplica tant als seus «paperets» com als dels altres —fins i tot quan els dels altres són, més aviat, papers d'estrassa— amb una equanimitat completament absent de fel. Sorprén comprovar fins a quin punt aquesta ironia desconeix l'acritud. Potser perquè l'escriptor accepta, vindica i tot, la condició humana tal com és. Es podria dir que, això, les coses de la condició humana, més que res li fan gràcia. Potser per això accepta l'interrogatori sense queixa. Es presta al joc i el juga. Al capdavall, això també és una forma de diàleg.

Senyor Fuster, caldria començar per un llibre que ara compleix trenta anys i que ha marcat la història d'aquest país, Nosaltres els valencians. *En origen, sembla que era un llibre d'encàrrec, per a inaugurar Edicions 62. ¿Com va anar allò?*

En l'origen del llibre hi ha molts anys d'haver anat predicant una miqueta, com féiem en aquella època, xerrant, fent conferències pels pobles, i de reflexionar sobre els problemes del país. Bàsicament, ja tenia clars tant la meua presa de posició ideològica com el material, les referències històriques, etc. L'únic que faltava era esquematitzar-ho, posar-ho en ordre i escriure-ho. Jo no m'ho havia proposat, però Max Cahner, que aleshores estava posant en marxa una nova editorial, m'insistí —havíem parlat moltes vegades d'aquest tema—: «Home, podies fer un llibre sobre això i el publicaríem el primer, però l'has de fer de seguida». I això volgué dir que, en dos mesos damunt la màquina d'escriure, i amb la col·laboració de Tabacalera, el vaig fer. En dos mesos, no és cap exageració. Una vegada escrit, no me'n fiava del tot. Pensa que, en aquell moment, no hi havia visions globals de la història del País Valencià, o eren molt arcaiques, o molt breus, i no aprofitaven per a res. D'economia, encara era pitjor, perquè no n'hi havia ni un mal paper. Em vaig valer d'un inèdit de Francesc Burguera. Allò passà per mans de diverses persones, per discutir-ho, i per les d'un corrector. Com que el Max volia que hi posaren *llurs* i no sé què, el corrector n'hi va posar allà on li va paréixer, i en pau. I com que no m'he preocupat de retocar-lo, tot això encara hi deu ser.

Amb llurs *o sense, el llibre va fer parlar.*

En realitat, en el seu moment, va passar desapercebut. Jo en vaig publi-

car simultàniament un altre, *El País Valenciano*, a l'editorial Destino, dins d'una col·lecció de guies d'Espanya; un llibre que no tenia més transcendència. Com tots els d'aquella col·lecció, encara que estigueren escrits per Dionisio Ridruejo o Josep Pla, no era més que un text per a justificar una edició bonica, d'aquelles de regal, amb gran abundància de fotos. Jo vaig escriure allò d'una manera un poc, no diré que desenfadada, més o menys desimbolta. Creia, —i continue creient— que, en una guia, es tracta de fer uns itineraris per les diverses comarques, descriure'n una mica el paisatge i dir alguna cosa dels pobles, i això és el que vaig fer, encara que, de tant en tant, se m'escapava alguna coseta. Amb la coincidència en el mercat dels dos llibres, passà el contrari del que hauria d'haver passat. La guia era un llibre de contingut anodí, mentre que *Nosaltres els valencians* anava una miqueta carregat de pólvora, i era on jo esperava que hi haguera la reacció. Però va passar tot al contrari. Hi hagué una sèrie d'anècdotes...

Com el famós rebombori de les rates de marjal, en la paella.

Sí, que era una frase de don Vicent Blasco Ibáñez citada literalment, ¡Cristo!, són aquelles coses que no saps per què s'ho van prendre així. Em van retraure tot el que van saber. Hi hagué tot el xafarranxo polèmic, que va ser estrictament domèstic, circumscrit a València, amb detalls molt pintorescos, reaccions d'amics i tot: «*Nosotros, escritores en la lengua vernácula, no estamos de acuerdo*.» Coses que, ben mirat, no tenen més transcendència. Ara, vist a la llarga, com passarà d'ací a uns anys quan mires els diaris d'aquests dies, diràs «¡Mare de Déu!», te'n sorprendràs, o et farà pena. Jo esperava —i en el pròleg a la segona edició ho vaig posar— que es parlara de *Nosaltres els valencians*. El que deia en aquell llibre, realment sí que era objecte de polèmica (jo no he dit mai que allò anara a missa, ni que fóra cert i indubtable, ni res). Eren unes reflexions sobre el tema, i damunt la taula estaven. Vosté mateix. No va obrir la boca ningú. Cert que el llibre es va vendre bé. Es va exhaurir la primera edició, van ferne la segona i la van distribuir. De seguida van reaccionar a Madrid, i van dir que calia tornar-lo a portar a censura. Naturalment, com que ningú no estava disposat a passar una altra volta per allí, la segona edició es va continuar reimprimint, però amb unes característiques físiques bastant diverses, portades, etc., i així va anar fent el seu camí. Potser ha servit d'alguna cosa. Encara se'n ven algun, de tant en tant.

¿Quan l'escrigué pensava en un possible públic valencià interessat?

El tema, ja et dic, estava covat de feia temps. Pensava que era el que ja havia anat dient ací i allà, i que posar-ho en lletra impresa podia afavorir-ne la discussió, però era evident que, com supose que ara també passa, a la majoria de la gent que podia decidir-se a llegir un llibre així, li tenia igual que diguera digui o diga. A més, en aquell moment, podia vendre's més (que era el que volia l'editor) a Barcelona, on hi havia cert interés per saber com havien anat ací les coses. Ací també hi havia una gent interessada, per descomptat, encara que més escassa. N'hi havia fins i tot quan vaig venir a estudiar a València. L'any 43, per curiositat, vaig anar a la festa del 9 d'Octubre: hi havia quinze persones. Un dels quinze, el senyor Bayarri, cridava: «¡Visca València lliure! ¡Espanyols, fora d'ací!» La comitiva marxava i aquells se n'anaven darrere, passaven per la catedral, allà feien el *Te Deum*, i després, al Parterre, tornaven a començar, i ja està. El senyor Bayarri i quinze més era tot el valencianisme que quedava. Ara, més endavant n'hi hagué altres cercles, com el de Casp, i després ja en van aparéixer de nous, com la colla que havia estudiat als Jesuïtes: l'Aracil, Climent, Cucó, etc. Clar que aquests també eren destinataris potencials del llibre.

L'any 43, El senyor Bayarri i quinze més era tot el valencianisme que quedava.

Vosté arriba a València l'any 43, amb la intenció d'estudiar Dret, i l'any següent ja es despenja amb un article en català. Pel que em conta, l'ambient valencianista d'aquell temps no devia ser precisament engrescador, i menys encara per a un jove estudiant. ¿D'on li vingué aquest gust d'escriure, i en català, a més a més?

Si vols que et diga la veritat, no recorde exactament com va començar aquesta dèria. Sé que durant la guerra va caure en les meues mans algun llibre en català i que, immediatament després, l'any 39, ja tenia prou curiositat pel tema com per, passejant per davant del quiosc que hi ha prop de Barrachina, veure-hi penjats uns llibres i comprar-me'ls. Eren *La llengua dels valencians*, *El País Valencià* i una *Ortografia* de Carles Salvador, unes edicions d'abans de la guerra, que es deien «Quaderns d'Orientació Valencianista», i, com que ningú s'havia molestat a retirar-los, el llibreter els tenia per allí i els va col·locar entre les revistes. Allò contribuí una mica a concretar les coses. I a partir d'ací anaves formant-te lingüísticament. Això volia dir que, quan anaves a València, t'havies de posar a buscar per les llibreries de vell, on podies trobar encara alguna cosa: els autors locals, els de la Societat Castellonenca de Cultura, i alguna gramàtica. Jo sempre he estat molt refractari a les gramàtiques, les he trobades àrides. Però probablement ja vaig trobar en aquell temps algun volumet de les *Converses filològiques* de Fabra, i això m'era més digerible. A tot això, era la meua època de fer versets; els feia i me'ls quedava, perquè no hi havia on publicar-los. I se'm va ocórrer enviar un articlet, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana», al «Almanaque» que treia *Las Provincias*. El van publicar, i més endavant m'hi van publicar també versets i coses per l'estil. I un bon dia em diuen: «El diari parla de tu». ¡Cristo!, i efectivament. Me'n recordaré tota la vida perquè era el dia de la Mare de Déu dels Desemparats i m'havia quedat a València per estudiar —s'acostaven els exàmens finals— i, de pas, per passejar-hi una mica. Al diari hi havia una columneta de Carles Salvador que feia el gran elogi del *«joven poeta desconocido»*, on parlava de la bona influència que havia rebut de Carles Riba. El meu problema va ser, l'endemà, buscar per les llibreries *de nou* de València un llibre de Riba, per veure què feia

aquell senyor, i en vaig trobar només un, *Del joc i del foc*, ni les *Estances* ni cap altre, i aquest va ser el meu primer contacte amb un poeta català contemporani. Després les coses van anar complicant-se, vaig conéixer el senyor Casp, que tenia una bona biblioteca i deixava llibres als amics, i vaig anar familiaritzant-me amb el món literari català. Però, en el fons, ¿la literatura, per què? Probablement per dos o tres amics, en el batxillerat: en parlàvem, ens deixàvem coses, algú tenia un parent que tenia un llibre de no sé què, i el demanàvem; després el comentàvem. Les coses que passen, o que passaven en aquells anys, en un poble del País Valencià.

Després d'estudiar Dret se'n torna a Sueca, a exercir d'advocat, i un bon dia penja els hàbits i decideix de ser un escriptor amb tots els ets i els uts, un professional.

Va ser més complicat: la meua família a penes podia sostenir un fill estudiant a València. Els costà un gran esforç. En aquella època, una família com la meua no imaginava més que dues bones carreres per a un fill: Dret, «perquè té moltes eixides» —podies ser inspector de duanes, jutge, registrador de la propietat, ¡notari!, de tot—, o metge, també estava prou bé. Les altres quedaven descartades. Tenien dificultats, o calia estudiar-les a Madrid: eren poc viables. A més, al primer pis de ma casa vivia un secretari de l'Ajuntament de Sueca, el fill del qual era —i és, tot i que ara el veig poc— molt amic meu, Josep Albi. El pare em deia: «prepara oposicions per a secretari d'ajuntament, que jo conec gent», etc. Faig la carrera, l'acabe —m'hi va anar bé— i ja em tens a mi preparant-les. De seguida arribe a la conclusió que, retenir en la memòria tot aquell embalum, no podré mai. No m'hi vaig presentar. Gràcies a uns amics, em vaig col·locar de passant a València, dos o tres anys. M'enviaven als jutjats per papers, etc. Va ser quan vaig tenir més relació amb Casp i vaig conéixer gent. Quan ja estava cansat d'aquella vida, em van trobar treball en una societat d'exportadors; la meua obligació era vigilar un personatge que era el secretari de la càmera. Aquell era un espavilat entre els espavilats. Llavors, estàvem en el mateix despatx, taula per taula, i, quan arribaven els exportadors, aquell feia com si parlara amb Liverpool, i em tocava a mi entretenir-los; es posaven a contar historietes i això era tota la meua faena. Clar, com que era ineficaç, en acabar l'any ens vam dir *Adiós, muy buenas*. Torne a casa, òbric un

bufet, amb poca clientela —perquè n'hi havia poca i perquè jo tenia poc temperament per a tractar amb gent— i continue publicant cosetes. El diari *Levante* convocà un premi de cinccentes pessetes, com Déu mana, tot ben comptadet. M'hi vaig presentar i me'l donaren. Quan vaig anar a arreplegar-lo, el director em va rebre i em va dir: «¿Per què no col·labores amb algun article?». I vaig començar a fer col·laboracions quinzenals, de pàgina literària. És clar que pagaven molt poc, però com que jo vivia ací, amb els pares, tampoc no tenia massa despesa. Després van fer un suplement que es deia «Valencia», i vaig passar de ser quinzenal a setmanal. També vaig començar a col·laborar en *Destino* amb unes notetes: «Postal de Valencia»; no recorde qui en fou el mitjancer. Després vaig conéixer Josep Pla, Ibáñez Escofet, etc., i ja m'hi vaig dedicar plenament.

El Glossari d'Eugeni d'Ors va ser l'únic llibre que he robat en la meua vida.

Al seu parer, ¿quin és l'origen de l'animadversió que sembla manifestar-li el senyor Casp? Havien estat amics i, vosté, de Casp, ha parlat ben poc i sense gaire acritud. ¿Només hi ha motius polítics?

Mira, el senyor Casp venia ací, a ma casa, jo anava a sopar a la seua, en ocasions em va ajudar, etc. Ell estava a matar, no sé per què, no ho he entés mai, amb el senyor Almela i Vives, i, quan em van publicar un llibret de versos, que el senyor Casp va titular *Ales o mans*, Almela, que tenia una llibreria de vell a prop de la Universitat, al carrer de les Comèdies, i que dirigia un butlletí on publicava extractes dels llibres que tenia, em va dir: «¿Em dóna permís per a reproduir una dècima seua?», i li vaig dir que sí, és clar. Ho comente, el mateix dia, al senyor Casp i em diu: «No ho hauries d'haver fet.» ¿Per què? Me'n torne a Sueca i, l'endemà, m'arriba una carta del senyor Casp negant-me l'autorització per a publicar allò. ¿Què has dit? Alto. Llavors dic al senyor Almela que ho lamente molt, però que faça el favor de no reproduir aquells versos, per raons d'amistat. Però al mateix temps decidesc que una cosa així no em tornarà a passar. Allò no em va agradar. Els meus enemics me'ls busque jo, en tot cas. I ja no va haver-hi res més. (Amb qui sí que havia tingut discrepàncies era amb Adlert. L'Adlert era un home que, diem-ho així, l'única cosa que tenia a objectar a Franco, més o menys, eren els entrebancs que posava a la llengua.) Després ens tornàrem a veure a voltes. Recorde que, la primera vegada que va venir Pla, vam coincidir-hi casualment i els el vaig presentar. Després d'això, ni jo he escrit mai la paraula Casp, ni sé si ells han escrit la paraula Fuster. El que puc ensenyar-te és açò: probablement, el paper més llarg que s'ha escrit sobre la poesia del senyor Casp. (*Em lliura un article antic i encomiàstic, reeditat en una miscel·lània, firmat per Joan Fuster.*) D'altra banda, s'han insinuat coses que no tenen sentit, com l'enveja. El senyor Casp, en tot cas, podria haver tingut enveja d'Estellés, que era qui podia fer-li ombra, però jo me'n vaig anar ràpidament per un altre camí. Supose que el que ha passat no té res a veure amb mi, qüestions polítiques.

¿Que se n'anara per un altre camí i

deixara d'escriure poemes es degué només a la plena professionalització com a articulista o es tractà d'una decisió madurada?

Supose que meitat i meitat. No t'ho sabria dir amb certesa. Sí que vaig passar d'una cosa a l'altra, i, abans, d'un tipus de poesia a un altre. La veritat és que m'hi vaig desinteressar.

En una pàgina seua deia que hauria volgut ser un gran novel·lista, un gran dramaturg...

Home, gran, gran... Podria haver intentat escriure novel·les, però no hauria sabut, per falta d'imaginació, d'una banda, i d'altra, per la perplexitat que sempre m'ha produït el gènere. ¿Com escriuria jo una novel·la? ¿Com les escriuen aquests senyors, o aquells, o els altres? ¿Potser una novel·la realista, com les que en aquella època s'estilaven, el realisme social i tot allò? ¿O bé m'hauria decantat per una cosa més filigranada, o més experimentalista? I com que, realment, no em naixia, ni ho vaig intentar.

¿Quan va decidir ser un assagista?

Això de l'assaig té l'avantatge que et permet l'extensió que vols. La premsa et demana un article d'unes dimensions determinades perquè ho imposa el mitjà. L'altra gent també hi ha d'escriure. Aleshores, vas apuntant cosetes i algunes no caben en un article, i encara ho allargues més. Llevat d'algun cas concret, que ja tenies un fil i podies fer un llibre, les altres coses es quedaven al calaix, o s'estiraven massa o es trencaven massa prompte. Fins que vaig triar la fórmula del diari, en *Figures de temps*, on, un dia, cabia una anotació de quatre ratlles i, un altre, de quatre planes. I ho vaig trobar la mar de satisfactori per a la meua manera de fer les coses en aquella època.

A l'hora de buscar-se una tradició en català, sembla evident que tria D'Ors i Pla. Quant a l'assagisme internacional, prefereix els orígens: hi ha molt i bon Montaigne en Fuster.

D'Ors va ser per a mi un gran descobriment. Això va lligat a l'època. El seu és l'únic llibre que he robat en la meua vida; no diré d'on, però allà on era tampoc no li feia falta a ningú. Descobrir D'Ors, tant pels temes com també una mica per l'estil, significava descobrir una prosa catalana diferent al que havia llegit fins aleshores, bàsicament coses de la Renaixença. L'Ors és divertit. A més, jo ja el coneixia pels seus papers en castellà. I com que ja li havia pres la mida, l'endevinava de seguida. Després, o simultàniament, vaig llegir Voltaire, La Rochefoucauld, la gent aquella, i, naturalment, els *Assaigs*

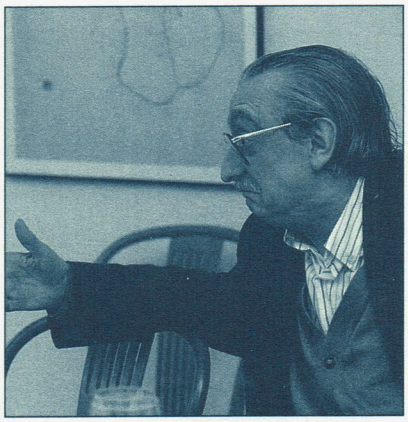

del senyor Montaigne. Clar que hi ha molta diferència. Els assaigs de Montaigne solen ser molt llargs, amb molta citació i molt de revolt, però el que diu té atractiu i està molt bé. De tant en tant, encara el rellegesc i me'l disfrute. Dec tenir, com a mínim, sis edicions de Montaigne.

Hi ha una cosa que vaig aprendre de Pla: «Fes que llegir en català no siga una tortura».

Supose que per sorprendre el lector, vosté utilitza sovint un recurs montaigneà. Comença l'article amb una afirmació rotunda i, després de diversos atenuants, n'aprofita un per plantejar-hi el tema real del text.

Home, la veritat és que no m'he plantejat mai el problema de l'estructura dels papers. Jo sempre he posat primer el títol i, després, he continuat. De fet, quasi sempre els he hagut d'escriure molt de pressa. La premsa ho du, això. De vegades escrivia no sé quants articles a la setmana. Un diumenge podia aparéixer un articlet meu a *La Vanguardia*, a l'*ABC*, al *Tele-Exprés* i a l'*Informaciones*. L'article de l'*Informaciones* podia ser el mateix que el de *La Vanguardia*. No passava res, en aquell moment. I, a més, calia escriure'n un de llarg per a *Serra d'Or* i un altre per al llibre de Festes de Meliana, que te l'havien demanat, les coses que han passat sempre en aquest país. Amb qui havies de quedar bé era, naturalment, amb qui pagava, o amb qui pagava una mica més que els de *La Vanguardia* o l'*ABC*, que eren periòdics fets perquè hi col·laboraren els rics.

Amb tot, els seus articles traspuen que vosté es diverteix divertint el lector.

Sempre he pensat que, quan comences a llegir un paper, si la primera frase no t'enganxa, ja t'has fotut. El lector no continua. De vegades, pots començar dient unes coses molt sorprenents, o efectistes. Bé, probablement és el truc.

Joan Ferraté comentà una vegada que, a l'hora d'escriure en català una prosa culta però funcional, els models més útils, i quasi els únics, eren Pla i Fuster. La veritat és que ací, abans, hi havia una mena de buit.

Això depén. Cadascú té la seua manera de treballar; d'altra banda, et condiciona el fet que no escrius ni per a tu a soles ni per a un públic restringit. Teòricament, el públic d'una novel·la pot ser immens, però el de diari és més heterogeni. Quan agafaves un taxi a Barcelona, veies que el taxista tenia *La Vanguardia* al costat. Supose que per llegir-la quan tinguera temps, i crec que no es tractava de complicar-li la vida. A part, hi ha una cosa que vaig aprendre de Pla (ell es referia concretament a la llengua, però és ampliable): «fes que llegir en català no sigui una tortura». Interpretant-ho com ho vaig interpretar jo, es tractava de no crear dificultats supernumeràries al lector i de manejar un idioma no excessivament encarcarat.

¿Pensa que l'assaig català actual atén aquest consell de Pla?

No ho sé. Pense que es publiquen pocs assaigs en el sentit en què estem emprant el terme. Moltes de les coses que passen per assaig són textos d'estudiosos en una matèria determinada que rebaixen el to perquè no van estrictament destinats als seus col·legues. No; es tracta de parlar, ara d'açò, ara d'allò, perquè vas a la teua i vas dient

el que penses, però variant de tema. L'assaig, entés així, crec que no abunda. Sí que he vist alguns llibrets que, en realitat, són reculls d'articles de diari.

La seua relació amb els gèneres breus —l'article, l'apunt ràpid—, és ambigua: d'una banda li vénen imposats, almenys en bona part; d'altra, s'hi troba còmode. Si haguera viscut en unes condicions ideals, posem per cas econòmiques, ¿hauria escrit així? ¿Hauria escrit tant?, ¿hauria tocat els mateixos temes?

No ho sé. No puc ni imaginar-m'ho. Estic segur que hauria escrit, això sí. Ara, ¿hauria escrit d'una manera diferent? Qui sap. Supose que la meua manera de pensar hauria estat la mateixa. Potser hauria escrit menys, no ho sé.

¿Pensa que algun tema se li ha quedat en el tinter, o que li hauria agradat tornar-hi amb més empenta?

En primer lloc, els que escrivíem en aquelles circumstàncies teníem por a la censura, que no calia que fóra l'oficial; podia tractar-se del mateix caràcter de la publicació. Per exemple, jo escric durant molts anys a *Serra d'Or*, sé que és una revista eclesiàstica i no hi escric coses que els puguen ofendre. Una cosa que els va molestar, em van demanar llevar-la, i ho vaig fer. Era un article sobre el senyor Bayarri, que havia publicat deu mil llibres de versos, i vaig escriure que, en comptes de nàixer, com se sol dir, amb la flor al cul, ell havia nascut amb el vers al cul. O un paper, quan els tancs van entrar a Praga, l'any 68, on parlava de la perplexitat de l'intel·lectual d'esquerra —diguem-ne— davant de fets així, i on deia que «el senyor Sartre, quan parla de política, sempre pixa fora de test», que motivà una carta al director de Víctor Mora, on aparegué per primera vegada el verb *pixar* en *Serra d'Or*. Recorde un llibre meu, *Agenda pública*, un dietari que tractava de temes polítics generals; moltes pàgines van ser-ne censurades. Després en vaig publicar algunes a una revista que eixia a Sao Paulo, o a París. M'hauria agradat tocar més temes d'aquests, però ¿per a què els havies d'escriure si no anaves a publicar-los?

El seu primer llibre d'assaigs, El descrèdit de la realitat, és una excepció en

la seua obra: un llibre de tema universal, però amb un fil seguit. ¿Per què no hi reincidí?

Potser hi té a veure la deformació professional. Si has estat tota la vida acostumat a haver d'escriure molt i de pressa, costa plantejar-te coses més ambicioses, més lligades.

En canvi, sempre ha practicat els treballs de tipus històrico-literari, més erudits.

Això va ser un poc involuntari, també. En aquell suplement del *Levante* que es deia «Valencia» vaig publicar quantitat de paperets, en pla divulgatiu. Al final, no recorde amb quina causa, potser un text de Nicolau Primitiu, m'hi van eixir una sèrie d'articles. Quasibé sense voler-ho, el tema em venia seguit i, si els ajuntava, un darrere l'altre, resultaven bastant coherents. Aquest va ser l'origen del primer llibre —deixant de banda els versos— que vaig publicar a València: *Poetes, moriscos i capellans*. La part sobre la llengua dels moriscos venia suggerida per allò. Els altres textos tenen un origen semblant. Un bon dia, Arturo Zabala, al qual coneixia per unes altres raons, em diu: *«Oye, vamos a hacer un número de la* Revista Valenciana de Filología *sobre San Vicente Ferrer ¿Por qué no escribes algo? Es que no hay casi nadie que escriba de él.»* I a més era de veres, llevat de Manuel Sanchis, que havia escrit una cosa sobre la llengua de sant Vicent. Bé, jo m'havia divertit molt llegint els sermons que hi havia publicats aleshores, li vaig dir que sí, i em van eixir setanta quartilles. ¿I què passà?: *«Oye, que ahora es Ausias March.»* I ja em tens remirant-me el Marc, que no sabia com traure-me'l dels dits, perquè allò és més complicat. I així, la resta. Per curiositat, em vaig embolicar amb la història de la llengua, acumulant detalls, informacions.

D'aquesta història, li ha interessat molt una de les zones més mal estudiades: el segle XVI, el que s'ha anomenat Decadència i també, des d'un punt de vista evidentment distint, Renaixement.

Sí, perquè té l'aspecte conflictiu, a nivell lingüístic, i també perquè hi ha el pas frustrat de —diem-ho en termes convencionals— l'edat mitjana al Renaixement. Ací, de Renaixement,

deixem-ho estar. Tot el que hi ha és purament medieval. Els edificis encara són plens de reminiscències gòtiques. Ximo Company acaba de publicar un llibre sobre la situació social dels artistes del moment a València: és pràcticament una prolongació de la situació medieval, cosa que, evidentment, també passava en altres llocs, no solament a València. El medievalisme es manté tant en la poesia catalana com en la castellana que es fa ací. El metre italià no els agrada. Continuen amb la cesura a la quarta o amb l'*arte mayor*. De tant en tant trobes un vers de Corella que sí que pots llegir a la italiana, però aquesta no era la voluntat del senyor Corella, es veu. Aleshores hi ha el problema de com i a través de qui passen les coses; quin és el motor del veloç canvi de llengua literària que s'hi produeix; com desapareix tan ràpidament l'anomenada d'un escriptor famós a València com Roís de Corella; com davalla, a partir d'un moment, la produccció en vernacle; per què i com es castellanitza tan ràpidament. I és quan descobreixes la cort de la reina Germana i trobes un llibre, per pura casualitat, que és *El cortesano* de don Lluís Milà, que no han reeditat des del final del segle passat. Jo vaig trobar allò un dia en un catàleg i ho vaig comprar sense tenir massa idea del que era (no recorde quants diners em degué costar, segurament més dels que m'havia de gastar), i em va donar molta llum sobre l'època i els personatges. En fi, m'he anat preocupant per les dues coses; la frustrada recepció del Renaixement i la sort de la llengua.

Aquest era el tema d'un projecte seu: una història social de la llengua catalana.

M'hauria agradat fer un *llibret*, no un *llibrot*, d'extensió normal, sobre això. Ho vaig comentar amb Manuel Sanchis. Ell volia que ho férem a mitges, però jo no tinc costum de treballar així, i ell va començar a fer uns papers i jo n'havia de fer uns altres. En vista que jo anava deixant-ho córrer, Modest Prats i Josep Nadal van traure un llibre, molt interessant, però diferent del que jo hauria volgut fer. Jo no pretenia parlar de la història interna de la llengua catalana, ni de l'evolució dels fonemes, sinó del que ells en dirien la història externa. Vist així, pots liquidar el període medieval d'una manera relativament ràpida. Hi ha l'acarament amb l'occità dels trobadors, i el tema del llatí i el vernacle. Ara, quan la cosa comença a agafar interés i a eixir abundància de material és quan s'introdueix el castellà, a partir del 1500, més o menys. I cada dia ixen més coses curioses que podrien lligar-se. Ja cap al final del segle XV, els jurats de Vila-real protesten perquè el predicador de Quaresma, que pagaven ells i que era de Navarra, predicava en castellà i no l'entenien. És a dir, que això comença a passar en una època anterior a la que jo em pensava, el XVI avançat, i va lligat a l'expansió i les reformes dels ordes religiosos. Enviaven cap ací quantitat de frares i pujaven a la trona, o al confessionari, i es posaven a parlar en castellà. O el teatre, que també va significar una altra manera d'introduir el castellà, com després ho ha estat el cinema, o la ràdio o la televisió.

Si no fóra perquè encara aprofitaven per a alguna cosa, ni la llotja ni la catedral ja no existirien.

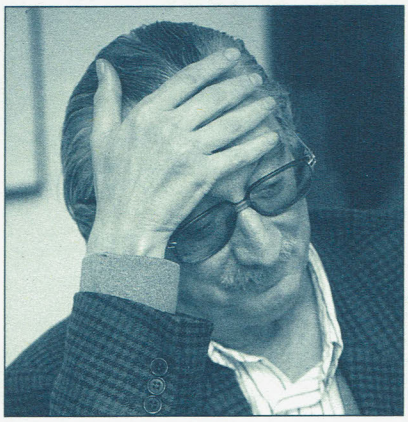

En un país com aquest, que sembla poder passar-se'n sense el més mínim esment del propi passat, vosté, amb les seues curiositats, que inclouen el gust per les edicions rares, els retaules, la història de la llengua i la sociologia local, deu ser una rara avis. *¿Ha tingut aquesta sensació?*

Crec que, si no fóra perquè encara aprofitaven per a alguna cosa, ni la Llotja ni la catedral ja no existirien. Aquest és un país on, efectivament, no hi ha hagut respecte ni curiositat per res. Ni tan sols una cosa que podries considerar automàtica en certs tipus de mentalitat: allò de gloriar-se d'algunes coses. Ara, per exemple, he rebut un llibre sobre els jardins de Catalunya. O els palaus, les masies, o el que vulgues, els no sé què de Catalunya. Doncs això, els no sé què. Amb unes fotos i un estudiet. Ací no hi ha ni la menor curiositat per això. Si t'agafes el folklore, per exemple, no hi ha hagut cap persona dotada que es posara a estudiar-lo. I les poquetes coses que n'hi ha, com unes cançons dels voltants de Cocentaina, van ser arreplegades per capellans i publicades al *Cançoner de Catalunya*. Quan, al segle passat, Milà i Fontanals anava pels pobles de Catalunya arreplegant romancets —com, més o menys, es feia pertot Europa—, segur que en els pobles d'ací encara es cantaven cançons similars, perquè no anaven a cantar només aquells, però ací no ho arreplegà ningú, o només s'està fent ara, d'una manera molt intermitent, amb el que queda.

Potser la història d'aquest país no era la desitjable.

No, és una altra cosa. Aquest és un país bastant desficaciat. Ací, evidentment, hi ha hagut rics i pobres. En un moment determinat se solia dir que el que no hi havia hagut era burgesia, en l'accepció marxiana del terme, potser revisable, però que era la que empràvem. Les paraules també tenen la seua història. Fa poc he llegit un comentari d'un alemany, occidental, que diu que al seu país, el 1830, la paraula *proletariat* quasibé era desconeguda. El 1955 és una paraula quasibé oblidada. Com pots imaginar, a l'endemig sí que s'hi va usar. El mot pot tenir diverses accepcions i connotacions, però nosaltres ens referíem a una burgesia industrial, clàssica. Que el senyor Marx tinguera raó o no amb aquesta simplificació seria un altre tema, però és evident que condicionava el vocabulari de tots. D'altra banda, hi havia la simpatia que ens inspirava el senyor Gramsci. Un home que venia d'un món que semblava valencià, que havia

constatat que la gent del camp no entrava en l'esquema de Marx, i que va intentar no descartar les masses camperoles. Aquesta era, més o menys, la font per a començar una explicació del que havia pogut passar ací. De tota manera, sí que hi hagué ací una burgesia, bàsicament mercantil, i, a més —sembla que encara no se n'han adonat—, molt barrejada amb col·legues estrangers, sobretot francesos, anglesos i irlandesos. De Vinaròs fins a més avall d'Alacant. A Benicarló, per exemple, hi havia una societat de descendents d'irlandesos. Ara bé, ¿per què no han fet, aquests burgesos valencians, un teatre de l'òpera?; ¿per què no hi ha hagut un burgés valencià capaç de fer una animalada tan grossa com la façana neogòtica de la catedral de Barcelona? Coses que no tenen res a veure amb la llengua i on constates un buit. Quina cosa més asèptica que representar òpera italiana o fer un edifici per a tocar el violí. ¿Què ha fet la burgesia valenciana?

¿I com s'explica, llavors, aquesta manca d'empenta?

Bé, en un temps tots vam tenir la idea, i potser jo en sóc un dels més culpables, que aquest era un país més gran. Segur que no. No dóna tant de si, fins i tot econòmicament. Avui, que la ciutat de València té més de set-cents mil habitants, potser sí; però en aquella època València era un no-res, i la major part de l'escassa burgesia mercantil tenia unes finquetes, i s'ho mirava en termes camperols: «I si l'any que ve hi ha mala collita...» Això, com és natural, un llaurador s'ho planteja molt més fàcilment que no un industrial. Per a l'industrial, el mercat també pateix fluctuacions, però les veu d'una altra manera, més en termes de risc i d'inversió que no d'atzar i d'estalvi. Llavors, et trobes amb un capital escàs, concentrat, de fortunes mediocres i de càlculs mediocres.

Més enllà de les qüestions estrictament valencianes, o catalanes, els seus papers han mantingut una defensa continuada de l'humanisme, de la possibilitat humana d'entendre i de mesurar el món. Un humanisme farcit d'ironia, reticent, però capaç de complir la seua funció en aquest complicat segle. ¿Encara ho veu així?

Tal com va el món, molts augurs pinten negre el futur de l'humanisme. Davant d'aquestes pors, sempre he pensat que tenim una falsa visió del passat. És fàcil creure que les coses han anat millor de com anaven. Ara prem aquest botó i sona... Mozart. Això, abans, no ho podia fer ningú. Només fa quatre dies que aquests trastos tenen uns preus assequibles. ¿Que la majoria els usa per a sentir rock? Bé, a l'època del senyor Mozart, a Viena, uns anirien als seus concerts, i els altres, molts més, ballarien els valsets o les polquetes que tocarien als balls de torn. Es diu que la gent no llegeix perquè mira

Una cosa és llegir coses sobre el català i una altra és llegir habitualment en català.

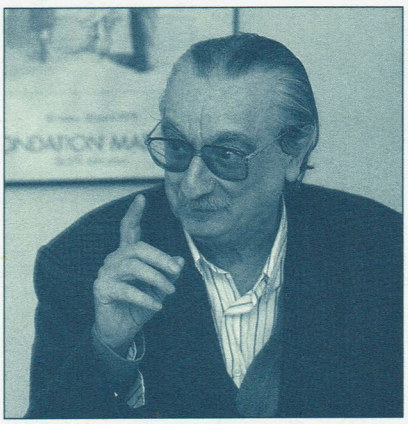

la televisió. No crec que mon pare i ma mare, al llarg de tota la seua vida, llegiren més de dos llibres; diaris, sí, i pare vosté de comptar. No tenien televisió. ¿Com passaven el temps? Uns anaven a missa, cada dia hi havia trisagis, rosaris, funerals, etc. I s'ho passaven bé a l'església. I si no era l'església era la tertúlia del café. Parlaven amb els amics. Mon pare n'era molt aficionat. Possiblement hi havia una sociabilitat que ha desaparegut. Des que començava a fer bon temps fins que començava a fer fred, ma mare obria la porta i s'asseia amb la cadireta al banquet i la gent que passava feia el barret amb ella: «M'ha passat açò, m'ha passat allò.» Després venia la senyora d'enfront i s'asseia al costat. Encara avui, als barris perifèrics de Sueca, hi ha qui ho fa. Moltes coses han canviat radicalment: les formes de vida, les velocitats, etc. Ara, allò que en diem humanisme, com a concepció de l'home i del món, no crec que s'haja afectat molt per això.

Però hi ha fenòmens que dificulten l'aspiració a una visió general i ordenada: la sobreespecialització, la manca de referents amples...

Trobe que, efectivament, es produirà cada vegada més especialització en els coneixements, i certes coses es faran difícils de seguir, inclús d'entendre. Perquè varia el vocabulari, els enfocaments, i tot. No parlem de l'home universal renaixentista. Allò que durant molt de temps s'ha denominat el lector culte ho té ja ben difícil, fins i tot entre la gent de ciència. Fa poc em comentava un amic físic, i prou llegit, que li resultava quasi impossible de seguir un llibre d'història editat recentment. Manera de superar-ho, no sé si n'hi ha. Espere que sí. A la curta o a la llarga, crec que certa gent ha d'intentar saber una miqueta d'açò, una miqueta d'allò i una miqueta d'allò altre, per a estar un poc al corrent, per a estalviar-se plantejaments absurds, etc. El que hi ha de nou, en la mesura que afecta pràcticament tothom, és la massificació de l'educació. S'està observant que, a les classes dirigents, els interessa que sàpies llegir i escriure. Al segle XVIII, posem per cas, amb quatre gats que en saberen, per a cobrir canongies, notaries, funcionariat, ja estava bé. I els altres, que anaren a resar el rosari. Ara necessiten que la gent sàpia escriure, encara que només siga per a omplir els qüestionaris que l'administració et col·loca dia sí i dia també. En canvi, no els interessa que la gent, ja alfabetitzada, continue alfabetitzada. El que intenten, de seguida, és desalfabetitzar-la. ¿Quanta gent sap llegir? Pràcticament tothom. ¿Quanta gent continua llegint i escrivint en acabar el període escolar? Et trobes arquitectes, metges i tot, que no obrin un llibre ni per pensament. Això és el que fa por, perquè aquest tipus de gent ho ignora tot i considera que pot parlar de qualsevol cosa i, en definitiva, ells també són electors, i com que les seues úniques fonts d'informació, la televisió,

algun diari, estan a les mans de qui estan i diuen el que diuen...

Parlant de diaris, la nostra llengua n'és tema habitual. S'ha dit, amb una punta de sarcasme, que el català és un idioma que serveix per a parlar del català i, de fet, la major part de la «reflexió» catalana gira, ¿potser amb una mica d'obsessió?, al voltant de la llengua. En canvi, en temes habituals en qualsevol cultura amb cara i ulls, hi ha buits remarcables.

Nosaltres no som autosuficients, necessitem traduccions.

Hi ha una obsessió *total*, i al mateix temps explicable, perquè la situació de la llengua és tremendament difícil en tots els aspectes i, naturalment, els més afectats som els escriptors. No crec que la majoria de la gent se senta personalment obsedida pel fet que a València una acadèmia lleve o pose accents a les paraules o diga això o allò, ja tenen prou problemes. Als qui no ens és igual és a nosaltres, els que necessitem la llengua per a llegir i escriure. Aleshores, pateixes de veure el desconcert. D'altra banda, el tema de la llengua, com a tal, sempre ha tingut un to polèmic, o inflamatori, que té èxit. Una cosa és això i una altra és llegir habitualment en català. El català té un públic, i per desgràcia és reduït, amb una capacitat d'absorció limitada. Les editorials hi fan l'oferta corresponent. Quan es tracta de textos de tema general, o s'encerta amb un que tinga ganxo, com va ser el cas de *La història del temps* de Hawking, o no, i aleshores serà un llibre preciós que es quedarà als magatzems. Tenir un públic reduït és problemàtic. Al País Valencià, a començament de segle, es produiren milers de peces teatrals en català, perquè el públic era molt escàs. Quan s'estrenava una obra, el tercer dia tots l'havien vista ja, i el quart calia renovar el programa: això no passa en cap teatre del món. Per a fer això has de tenir una producció dramatúrgica setmanal con-

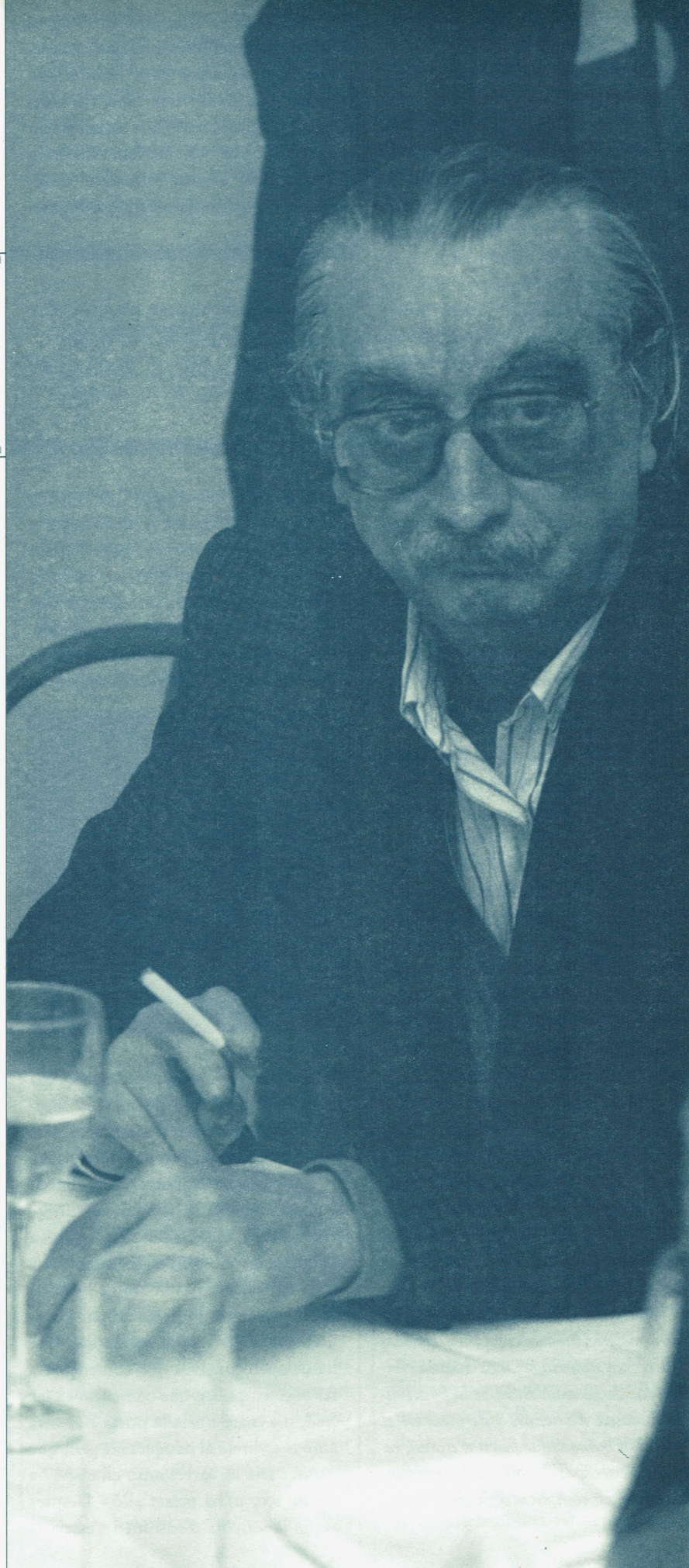

tinuada. Clar, la quantitat de gent que ha escrit sainets en aquest país és monstruosa, però, evidentment, això no demostra una particular creativitat de la literatura teatral valenciana, sinó una particular inconsistència numèrica del públic d'aquell teatre. És un fet que el lector de temes catalans —i la llengua n'és el primer— és major que el lector habitual en català, i això es veu, per exemple, en les traduccions. Nosaltres necessitem traduccions. Els anglesos no en necessiten tantes, en faran algunes, d'obres destacades, o per estar al corrent dels gustos del veïnat, però la pròpia literatura els cobreix la major part dels interessos: el mercat és autosuficient. El nostre, no; és clar que és més petit i hem d'estar més atents a l'exterior. ¿Però tenim prou públic per a donar suport a aquesta atenció?

No creen vostés confusions ortogràfiques; després, facen el que els done la gana.

¿Què opina de les últimes notícies locals? Propostes de pactes i de revisions incloses. ¿És tràgic o és còmic, o tot plegat?

Home, divertit, ja ho és; però no fotem, com a valencians, també ens pot fer vergonya. A Madrid es publica una revista, que es diu *Madrid*, on col·laboren amb assiduïtat alguns valencians. En l'últim número, certament divertit, el senyor Lizondo parla, entre altres coses, d'un poeta del segle XII que escrivia en *lengua valenciana*, que era el *más importante del mundo*. Clar, quan arriben a dir coses així, tremola. D'altra banda, penses: «pobre home, quines confusions deu tenir al cap». Algú li degué dir no sé què sobre un senyor determinat, que naturalment no va escriure cap vers en cap llengua que no fóra l'àrab, i potser l'ha mesclat amb Ausiàs Marc i amb no sé qui i ja veus què n'ha eixit. I aquest sainet és la imatge que donem a l'exterior. Ara bé, més enllà de la broma, hi ha les repercussions que aquestes coses poden tenir, i poden ser dramàtiques.

Quant a allò del pacte lingüístic de què ara es parla, sospite que, de moment, no tindrà massa conseqüències. Supose que el PSOE no entrarà en el joc. Si el PSOE perd les eleccions, ja podria ser una altra cosa. I, amb tot, ni les editorials, ni els escriptors, ni els mestres, ni la gent que efectivament treballa en aquesta llengua no canviarien d'ortografia, perquè és una qüestió d'estricta ortografia. L'altre no és problema. Igual té que escrigues *agranar* o *escombrar*, que s'ho apanye cadascú com li done la gana i s'ha acabat. En últim terme, tot és al diccionari i tot es pot entendre. Ara, si comences a posar i llevar accents i a canviar lletres, és l'última que li faltava a la llengua per a acabar-la de matar. Per tant, no creen vostés confusions ortogràfiques; després, facen el que els done la gana.

L'interrogatori s'acaba. Sobre aquestes qüestions, al capdavall polítiques, l'escriptor no té res més a dir, ara com ara. Ens acompanya a la porta i ens convida a tornar quan ens vinga de gust. Millor quan faça més bon temps. Ell serà allí, amb els seus llibres. A fora continua plovent de la manera desmesurada a que és costum. Certament, en aquest país menut, la pluja no sap ploure. Arribaran dies millors. Quan ens acomiadem de Sueca, ens agita el cervell una escalfor de paraules incitants. Una sensació agradable, hospitalària. Després, la ciutat ens acull, més gran que mai, i anònima, com sempre. Els 700.000 habitants, i la Llotja, i la seu. Ara mateix, l'escriptor deu haver tornat a la lectura que havíem interromput. Entendre, lligar caps, explicar-se fenòmens. Una altra forma, la seua, de diàleg. ▪

FOTOGRAFIES: PEPA GARCIA *(pàgs. 3, 8 i 9)*, RAFA GIL *(pàgs. 6, 7, 10, 11 . 12 i 13)*.

Ser Joan Fuster.
Antologia de textos fusterians.
A cura d'A. Fluixà i A. Martínez.
208 pàgs. - 850 ptes.
Col. *Els Nostres Autors*